

אמנות הציור הדתית

לא זו תקופת גנרות ת"ת"ט והפורענויות שבאו עקב מלחמות השבדים הרוסים וה- תורכים שעבדו על פולין ויהודיה.

כתוצאה מחורבן מאות, ולות קודש והרס אוצרותיהם הרוחניים והאומנותיים הלך והתגבר אצל המוני ישראל בפולין הרגש הדתי ובתופעה לחאי איכנולוגית טבעית החלה גם הצפייה לביאת המשיח. עם בריית חת המוני היהודים ממקומות מגוריהם ל- צרים אחרות ולארצות אחרות החלה גם מעין בריחה מהעולם הגשמי התיצוני לעור- למה הפנימי הרוחני של האמונה הצרופה.

בריחה זו מוצאת ביטוייה גם בהת- רחקות מפאר בתי הכנסת הבנויים אכן ובי- גרות והתבודדות בין כחלי בית תפילה קטן וצנוע. משום כך סבור חוקרנו, כי מכאן גם מובנת המגמה להטביע את חותמה של האמונה באכפסטים השונים של האמנות הקשורה בבית התפילה, החל מן החומר ה- ששט שממנו נבנה ה- — העץ וכלה בעיטורי הקש מלאי סוד ורמז, שבהם משולבים תפילו. פוזיקי תהילים ואמרות חז"ל, אשר וונתם לעורר במתפלל רגשי דת, תשובה ומוסר.

חוקרנו הנכבד קובע, כי במאה הטראגית הזו נאלצים ויבבות יהודי פולין לחפש מק- לט בטוח לחייהם בארצות ה- כנות. כתור- צאה מבריחה המונית זו מגיעים הפליטים לארצות שמעבר לקרפטים ותורכיה ומערבה לפולין כגון: הונגריה גרמניה והולנד ואף לאיטליה חלק מהם מתיישב באילני עיירות וכפרים של באזוריה הצפונית באזורי פרני- קוניה, בסביבות הגהר מאן וכן בכססוניה ווירטנברג ובגלילות אחרים של גרמניה ה- דרומית והמערבית.

והנה מתברר מתוך מחקרו של מר דודוביץ כי עם זרם הפליטים הגיעו לאזורים הללו גם אמנים ואומנים אשר הביאו עמם את מסורת בתי-הכנסת הבנויים עץ, את שיטות הבניה ואת הידע הרב במלאכת הקישוט וה- עיטור של פנים בתי התפילה.

אנו למדים מתוך המחקר כי בנית בתי כנסת גדולים לא היתה, כנראה, בתקופה זו במקומות הללו ומבחינה אדריכלית לא הצטיינו בנינים אלה באותם קוים ארכיטק- טונים האופיינים לבתי כנסת בנויים עץ ב- פולין, צורתם היתה ברובה זומה לצורות הבניה הטיפוסיות לבתי המגורים בכפרי פרנקוניה. תכנית הבית היתה מלבנים וחדר התפילה עצמו כוסה לרוב בכיפה חביתית ובמקרה של אולם גדול יותר נוספו בצדדיו תקרות שטוחות.

לפרקים היתה הקומה העליונה מיועדת לאולם התפילה ואילו קומת הקרקע נועדה לדירת הרב או מקום מושבו של ועד הקהל ואף — למקהה.

ברם, למרות ממדיהם הקטנים ודלותם ה- ארכיטקטית בהשוואה כמעין לאלה שהיו ידו- עים בפולין הפליא הפנים שלהם בריהוטו הנאה. בארון הקודש והבימה המגולפים ב- עץ ובציורי הקיר העשירים מעשה ידי אמ- נים יהודיים אשר שמם נשכח, אם כי הם היו עשירי ביטוי ושופעי יצירה. אחד מאלה הוא האמן היהודי אליעזר זוסמן, אשר הפליא בציוריו ובגילופיו וידיעותינו עליו נשא- רות ממחקרים שהבולט ביניהם הוא זה של האדריכל דודוביץ. שמו של אליעזר זוסמן גודע מתוך כתובות עבריות המור- פיעות בצורת חתימות בפוליכרומיות נה- דרות אשר פיארו את קירות בתי הכנסת בקהלות: בכהופן, הורב, קירכהיים, וקול- מברג. אלה הם המקומות הבולטים שהופי- עו חתימותיו של האמן. אך הוא כאמור איננו היחיד, רבים אחרים עסקו במלאכת קודש זו. אך לא השאירו אלא תעודות ב- י אורגניות דלות, כאשר משוחחים אם ה- אדריכל דוב דודוביץ מסתבר כי גם הא- מנים היהודיים לא סטו מאמני העולים ה- גדולים — אף הם נשארו אלמונים. אישיותו של האמן במקרים אלה נראית לנו כעו- מדת בצל, כי מה ערך לציון שמו של אמן, אדם שיסודו מעפר וסופו לעפר, כך על כל פנים סברו הם. אך מר דודוביץ נטל על עצמו משימה חשובה וקשה ובמקרים אלה הצליח לזהות רבים מהם.

האדריכל דוד דודוביץ, הפך להיות שם דבר בעולם היהודי תודות לספרו האחרון "בתי כנסיות יהודיים בפולין". ספר זה, המהווה מחקר עמוק וגל עד לבתי הכנסת היהודיים שנהרבו באירופה ובפולין בפרט, עשה רשם עצום על שרירי קהלות שלמות שאליהן הגיע הספר. הפעם פרסם מר דוד- דוביץ שורה של מחקרים על ציירים יהו- דים שתרמו רבות ליצירה האמנותית ה- יהודית בעבר ואשר י- בהם כדי ללמדנו על העושר הדינמי הרב שהיה טמון בצי- ירים אלה במאות הקודמות.

ספק רב הוא אם רבים שמעו אי פעם על הצייר היהודי אליעזר זוסמן, בנו של החזן היהודי שלמה כץ מבראדי. במחקר של האדריכל דודוביץ הוא ננאל מתהום ה- שיה ואנו רואים אותו כאחד מגדולי ציירי פנים בתי הכנסת בקהילות היהודיות. מספר מר דודוביץ במחקרו המאלף: במאה ה-17 קם ונוצר בקהילת קודש בפולין סגנון עי- טורי ציורי, מקורי שמצא את ביטויו המור- בהק בעיקר בציורי הקיר של בתי הכנסת הבנויים עפ"י ציורים אלה אם כי לכאורה, הו המשך טבעי למכורת הפאר של פנים בתי כנסת הבנויים אבן. ביחוד בתקופת הרנפנס כמו בית הכנסת הגבוה בקרקוב, ובית הכנסת ע"ש יצחק נחמנוביץ בלבוב, בשרו תקופה חדשה בתולדות האמנות הד- תית היהודית בפולין.

ציורים אלה הצטיינו בכמה סגולות אסי- תטיות ופולקלוריות שמן הראוי להגדירן במלים ספורות א) הם היו פרסקאות נפלי- אים מבחינת אושרם התימטי והקולוריסטי. ב) האמן השתדל לנצל את כל שטחי הפי- נים שהועמדו לרשותו כגון: הקירות, ה- כיפה, או התקרה, כדי לצייר עליהם את הפרסקאות הללו. גם לציורים התימטיים גרידא כגון: עולם החי והצומח, נופי הרים או מקומות קדושים בארץ ישראל — הוסיף האמן תמיד אלמנ" חשוב מבחינה גרפית וקשטית. הלא הם פרקי תפילות, אמרות חז"ל, הסברים לציורים ופה ושם גם הערות ענייניות לקהל המתפללים. ומגלה חוקרנו הנכבד כי עושר ציורי ותימטי כזה בתוך מסגרתו הצנועה של בית תפילה קטן הבנוי עץ, הוא פליאה בתולדות ה- אמנות שלנו בארצות הפורה. יתרה מזו — בפעם הראשונה לאחר הפסקה של ל- מעלה משלוש מאות שנה בקורות אמנות הקישוט הציורי בבתי הכנסת, לאחר שנותק באופן אכזרי חוט התשתחותה הנפלאה של אמנות זו בספרד במאות ה-12 ה-14 — מורגשת בקשטי קיר יהודיים אלה נימה חדשה, מקורית מרעננת — משהו שבצדק מותר לכנותו רנסנס הציור היהודי. אך מר דודוביץ סבור, כי ציורי קיר אלה העידו מצד אחד על תקופה חדשה באמנות הקיר שוט הציוני בגלות פולין. ובעיקר הם גילו ל- עובדה היסטורית נוספת ומעניינת והיא — קיום אסכולה שלמה של אמנים ואומ- נים ציירים ובנאים יהודיים, רובם ככולם מפשוטי העם שבנו בתקופה זו בנייני בתי כנסת מהמסד עד הטפחות. אמני-עם אלה, לא זו בלבד שבנו את בתי התפילה, אלא גלפו את ארוגות הקודש שלהם, את ב- י מותיהם, את ריהוטם הפנימי, רקמו את הפרוכת, יצקו בפליו את מגורות החנוכה והגברשות וקשטו את הקירות בציורים נפי- לאים. ובכל היצירה הזו של העוסקים במ- לאכת הקודש היה אמנם טבוע חותם התמי- מות והפשטות הגלבת המאפיינות את ה- אמנות העממית בכל אתר ואתר. ברם, ב- י מחקריו אלה הצליח דודוביץ להשוף, כי אסכולה זאת מופיעה בעת ובעונה אחת במאות קהילות ישראל שבפולין. מקורה של התחדשות זאת באמנות הציורית שלנו היא: בתי כנסת הבנויים על ראשיתם כא- מור במאה ה-17 בתקופה שהיתה לגבי יהדות פולין הרת סכנות ומלאת פורענו- יות.

דודוביץ מסתייע כאן במאות רבות של מקורות, כגון רבי שפטיל בן המלה הכותב כי תקופה זאת היתה החורבן השלישי ו- דומה ממש לחורבן הראשון והשני" — ה-